

IGEKÖTŐSZERŰ KAPCSOLATOK AZ ERZA-MORDVINBAN

MOLNÁR JUDIT

Cikkem megírásához az ötletet azok a viták, beszélgetések nyújtották, amelyeket PhD-értekezésem kapcsán témavezetőmmel, Mikola Tibor tanár úrral folytattunk Szegeden, Göttingenben, sokszor csak telefonon. Személyében azt az embert vesztettem el, akire szakmailag és emberileg is mindig számíthattam, emléke előtt ezért egy olyan cikkel szeretnék tisztelni, amelyben valamilyen formában ő is közreműködött. A megvalósításban nyújtott segítségével köszönetet mondok Szvetlána Motorkinának, a JATE erza-mordvin lektorának.

Az uráli nyelvek közül az ugor nyelvek és néhány balti finn nyelv, pl. az észt ismeri az igekötős igéket, ugyanakkor más rokonnyelvekben is megfigyelhető egy olyan folyamat, amely akár az igekötőrendszer kialakulásához is vezethet.

A magyar igekötőrendszer gyökerei a finnugor korszakig nyúlnak vissza, de a rendszer kialakulása és kiteljesedése már a nyelv külön életében ment végbe. Az elsődleges igekötős igék határozószó + ige kapcsolatból alakultak ki. Az adverbiumok kezdetben mozgást jelentő igékhez járultak, s a mozgás irányát fejezték ki. A fejlődés további fokán újabb funkciókkal gyarapodtak: egyre absztraktabb jelentést vettek föl, s már nemcsak mozgást jelentő igékhez kapcsolódhattak. A primér igekötők elődei latívuszragos határozószók voltak, s a szekundérok jó része is latívuszi esetragot tartalmaz.

A magyar prefixumok kialakulását egyes kutatók szláv, illetve német hatással magyarázzák. E nyelvek kétségtelenül elősegítették ezt a folyamatot, ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet néhány fontos különbségre a három nyelv igekötőrendszere között.

A szláv nyelvek igekötői nem válhatnak el az igétől, viszont ún. igekötőláncot alkothatnak: ugyanahhoz az igéhez egyszerre több igekötő is járulhat. A német mind az elváló, mind a nem elváló igekötőket ismeri; az utóbbiak másodlagosak, csak összetett igékhez járulhatnak. A magyar igekötők az ige mellől mindig elmozdíthatók. Ezért Kiefer szerint ezek nem is prefixumok, hanem az ige elé tett partikulák (Kiefer 1996: 267).

A legtöbb szláv igekötőnek perfektiváló funkciója van, a magyarban viszont akcióminőséget – rezultativitást – fejeznek ki, az aspektuális jelentés szintjére csak a megjutott el (Pusztay 1993: 19; Kiefer 1996: 267).

Az osztják és a vogul igekötők a magyarokhoz hasonlóan általában a latívuszi határozószók lerövidült alakjai. Az irányjelölés mellett perfektiváló funkciójuk is kialakult, s szórendi helyük is kötött (Csepregi 1998: 36–37; Rombandeeva 1973: 180–186). Zsirai Miklós a vogulban 31, az osztjákban 27 igekötőt mutat ki (Zsirai 1933: 41).

Ezek esetében is felmerül természetesen az eredet kérdése. „Az ugor-kori örökség lehetőségére elsősorban a három közeli rokon nyelv, a magyar, a vogul és az osztják igekötőrendszernek terjedelem és természet tekintetében való hasonlósága látszanék utalni. Éppolyan módszertelen túlzás volna azonban a rokon nyelvek közt található minden szerkezeti egyezést eo ipso a közös alapnyelvből eredeztetni, mint amilyen végzetes hiba idegen nyelvek szerkezeti egyezéseit csak úgy kapásból átvételre alapítani” (Zsirai 1933: 73–74). A magyar és az obi-ugor igekötők közös ugor eredete ellen több érv szól, mint mellette. Mindenesetre már az ugor alapnyelvben meglehettek azok a feltételek, melyek előkészítették az igekötők létrejöttét, melyek kialakulása már az obi-ugor alapnyelvben megindult, de a vogul és az osztják külön életében teljesedett ki (vö. i. m. 74–76).

Az észiben több igekötőnek van perfektiváló funkciója.

A finnben sok összetett ige – yhdysverbi – viselkedik igekötős ige módjára. Egyesek előtagja – latívuszi vagy ablatívuszi adverbium, illetve latívuszragos főnév – elválhat az utótagtól, pl. *otan vastaan, käsitän väärin* stb., ugyanakkor ezek az előtagok – ha úgy tetszik, prefixumok – nem rendelkeznek aspektuális jelentéssel (Pusztay 1993: 18–19). Ezeket az igéket általában idegen jövevényeknek, svédből átvett tükörfordításoknak szokás tartani. Ugyanakkor sok közülük nem lehet tükörfordítás, pl. a finn *henkivakuuttaa* régebbi, mint svéd megfelelője, a *livförsäkra*. A finn a svédből inkább a szóalkotás módját vehette át, mint az egyes szavakat. Kaisa Häkkinen mutat rá arra az univerzális tendenciára, hogy a szemantikai egységet alkotó szavak szintaktikai egység megteremtésére is törekszenek. Összetett szavak gyakran jönnek létre szintagmákból, s mivel a finnugor nyelvekben a határozó az ige előtt áll, kézenfekvő a lehetőség, hogy összetételt alkosson azzal (Häkkinen 1987: 20).

A szólkupban a latívuszi határozószók nem mozgást jelentő igékhez kapcsolódva jelentésváltozást eredményeznek, ezáltal megteremtődnek a feltételek az igekötős igék kialakulásához: „semantisch-funktionell ist eine solche Zusammensetzung nicht nur eine bloße Addierung der Komponenten, sondern es entsteht etwas qualitativ neues:

Beispiele:

nennä ‘nach vorne’: *n. iqo* ‘aushelfen’ (*iqo* ‘nehmen’), *n. ässyqo* ‘aufhören (etwas zu machen)’ (*ässyqo* ‘werden’);

to ‘hinaus-, ab-’: *t. iqo* ‘wegnehmen’ (*iqo* ‘nehmen’), *t. čattyqo* ‘hinauswerfen’ (*čattyqo* ‘werfen’);

šitty ‘entzwei, in verschiedene Richtungen’: *š. paktyqo* ‘auseinanderlaufen’, *š. eqo* ‘unterschiedlich sein, sich unterscheiden’;

innä ‘auf-, hinauf-’: (intensive Handlung): *i. syqylqo* ‘hinaufklettern’ (*syqylqo* id.), *i. nylläqo* ‘aufstehen’ (*nylläqo* id.);

(Entstehung, Schaffen von etw.) *i. meqo* ‘lebendig machen’ (*meqo* ‘machen’);

illä ‘hinunter’(intensive Handlung): *i. omtyqo* ‘sich setzen’ (*omtyqo* id.)” (Pusztay 1996).

A mordvinban ismeretlen az igekötős ige kategóriája. Több mozgást jelentő ige már önmagában is kifejezi a mozgás irányát, pl. *E lišems M lišems* ‘kimegy, kijön’; *E sovams M suvams* ‘bemegey, bejön’; *E kužems M kučems* ‘felmegey, feljön’; *E valgoms*,

M *valgams* 'lemegy, lejön'. Ezek egy részéhez is járulhat azonban olyan latívuszi irányt jelölő adverbium, melynek jelenléte egyébként a mondatban teljesen felesleges, hiszen azt az irányt fejezi ki, amelyet az ige önmagában is, pl. E *lišems ušov* 'kimegy, kijön' (*ušov* 'ki(felé)'), *kužems veřev* 'felmegy, feljön' (*veřev* 'fel(felé)'), *valgoms alov* 'lemegy, lejön' (*alov* 'le(felé)'). Hasonlók még: E *kepeďems* 'felel' – *kepeďems veřev* 'ua.' (*veřev kepeďsi, meňel valdomi*. (MV 7/32) 'Felel, s az ég kivilágosodik.'), *valtoms* 'leereszt, letesz' – *alov valtoms* 'ua.' (*alov valtasi, mastor valdomi* (MV 7/32) 'Letesz, s a Föld világosodik ki.') stb.. Ezen szintagmák meglétét az igeköötös ige kialakulásának egyik fontos előfeltételének tartom.

Egyes latívuszi adverbiumok emellett mozgást és nem mozgást jelentő igékhez kapcsolódva jelentésváltozást idéznek elő, ez pedig, mint azt a korábbiakban már láttuk, az igeköötös igék kialakulásának másik fontos feltétele¹. Íme néhány példa:

langa (Prol.) '-n végig' (névutó); 'felül, felszínen, rajta' (határozószó):

1. *tujems* 'elkanászodik, elszemtelenedik, túl sokat enged meg magának, engedetlenne válik'; 'Veřams es přaňt beřaňste' (Širmankina 1998: 193)

a) *vaj eřiň, eřiň, mon langa tuiň*. (MV 5/177) 'Csak életem, életem, engedetlenne váltam.'

b) *ňejeň od lomaňeň, ruřa, kuvať a koda kiřďevems apak venča, vant di vant meľgast, langa ilast tuje*. (OM 59) 'A mai fiatalok, R., nem sokáig bírják ki, hogy meg ne házasodjanak, akárhogy is vigyázol rá, hogy el ne kanászodjanak.'

c) *da, šimemaňt kořas lamot langa tušť*. (OM 128) 'Bizony, az ivászat miatt sokan elfelejtették, hol a határ.'

d) *išťa, išťa, langa tušť šuvkint-varmajkint*. (OM 170) 'Bizony, bizony, S. és V. elkanászodott.'

e) *vanan-ľejan, langa uřodiť tujeme*. (OM 185) 'Látom, kezdesz elszemtelenedni.'

langs (Illat.) '-ra/-re' (névutó); 'fel, felszínre, rá' (határozószó):

1. *lišems* 1. 'kidülled': *op-řop! – šelmemenze langs lišiť, sonš titňež-pitňež tulkadi*. (Sz 104) 'Hó-rukk! – szeme kidülled, sípólva-hörögve tolja.'

2. 'láthatóvá válik, feltűnik'; 'T'ejevems vešeňeň nejavikseks, sodavikseks' (Širmankina 1998, 91): *ňej vana ľeřaň ormalgadomaňt kuvalma siřečis išťa nejavikste lišť langs*. (OM 61) 'Most hát az apa betegsége miatt tűnt fel ennyire láthatóan az öregsége.'

1. *livľems* 'leleplez'; 'T'ejems mežeňt-but'i vešeňeň nejavikseks' (Širmankina 1998, 91): *pjesasoňt langs livľeviť čopodačise eřiča lomaňeň převse-ľevse zijanov kojiňe...* (Sz 78) 'A darab leleplezi a sötétségben élő emberek rossz szokásait.'

kadik beřaňeň kanthičas livľež langs... (Sz 118) 'Lelepleződjék le a rossz hordozója...' *son langs livľišš sša-ň imperiaľizmaňt...* (Sz 25) 'Leleplezte az imperialista USA-t.'

¹ A forrásmegjelölés nélküli példák adatközlőmtől származnak.

pačk 'át, keresztül' (határozószó és névutó):

p. načkoms 'átmedvesedik, bőrig ázik': *numolo pačk načks.* (RP 100) 'A nyúl bőrig ázott.'

p. kel'mems 'átfázik': *il'a jaka ušov, pačk kel'mat.* 'Ne menj ki, megfázol.'

p. nejems 'átlát vkin, vmin'; 'Kiñ-but'i, mežeñt-but'i parst'e sodams' (Širmankina 1998, 111): *pačk nejďan!* (RP 153) 'Átlátok rajtad!'

p. kaladoms 'összetörök': *lavšos pačk kaladi* (A. V. Duňasín, Sz. 26) 'A gyenge összetörök'

p. suskoms 'összeszorít (fogat)': *suskiñže pe'ta pejenze pačk-pačk.* (RP 183) 'P. összeszorította a fogát.'

p. tujems 1. 'elszégyleli magát; megijed': *ma'ta ašo lopaks velavtš, pačk tuš.* (RP 128) 'M krétafehéren (ti. mint egy fehér lap) megfordult, megijedt.'

Az első jelentés az alábbi szerkezetből alakult: *tujems mastoroñ pačk, modañ pačk* 'a föld alá süllyed (szégyenében)' (vö. Širmankina 1998, 193).

2. 'hasmenése van': *ejkakšos pačk tuji.* 'A gyerekeknek hasmenése van.'

p-pečk. kutmordams 'alaposan megölelget, szorosan magához ölel': *po'ñes- po'ñes kenžesenze, kužš kašt langš, kutmordiče pačk—pečk di mešs t'enze.* (RP 16) 'Rágtta, rágtta a körmét, felmászott a kemence tetejére, szorosan magához ölelte (a fiát) és azt mondta neki.'

Ez az adverbium olyan gyakran fordul elő ilyen és hasonló szerkezetekben, hogy a szótárak 'erősen, nagyon' jelentést is rendelnek mellé, meg kell jegyeznünk azonban, hogy a szó ebben a jelentésben csak meghatározott ígék mellett állhat.

vakska (Prol.) 'mellett el' (határozószó és névutó):

*v. jutams*² 'elnegy vki/vmi mellett, szándékosan elkerül vkit/vmit, megfedkezik vkiről/vmiről'; 'A javoms me'l kiñeñ-but'i, mežeñeñ-but'i' (Širmankina 1998, 211):

a) *ež kando t'enk ućaskaš ejďe, kudonok vakska jutáš.* (OM 201) 'Nem adott nekünk a sors gyermeket, elkerülte a házunkat a szerencse.'

b) *il'a juta vakskan, lotkavtit' šel'met' langozon.* (OM 123) 'Ne menj el csak úgy mellettem, vess rám egy pillantást!'

c) *meks ton, a'loša, vakska jutat?* (UP 3/2, 234) 'A., miért kerülsz engem?'

d) *be'rañ vakska jutazo, paro kudos sovazo.* (MV 6/98) 'A rossz kerüljön el, a jó térjen be a házádba.'

e) *di toñet'kak valit', vakska a jutatadiž.* (OM 162) 'Neked is töltenek, nem feledkeznek meg rólad.'

f) *vešeñeñ maksodo, kiñgak il'ink juta.* (OZ 127) 'Mindenkinek adjatok, senkiről se feledkezzetek el.'

² A *jutams* igének határozói bővítmény nélkül, tárgyas ragozással is lehet 'elkerül vkit/vmit' jelentése.

g) *śede tov a mežeks tařdeviems śeđej, kadik šuvkingak sodi. sonze jalat'eke a jutasak vakska.* (OM 200) 'Emiatt már nem érdemes tovább idegeskedni, hadd tudja meg S. is. Őt úgysem lehet megkerülni.'

v. *jortoms* 'félredob vmit; felhagy vmivel': *kartaso nalksemañ'kak a eravi vakska jortoms.* (RP 152) 'A kártyázást sem kell sutba dobni.'

v. *tujems* : *siře soldat'he tuś' vakska čijež* (MV 7/46) 'Öreg katonák futottak el mellette.'

A fenti adverbiummal alkotott példamondatok jól szemléltetik azt a folyamatot, amelynek végső eredménye akár a prefixumok megjelenése is lehetne.

Egyszerű határozós szerkezet: *son jutaś kudonok vakska.* 'Elhaladt a házunk mellett.'

zaxar pškad's šumbrač di jutiksel' vakska, no varka lotkavtiže. (ERS 100) 'Z. csak odaköszönt, és már ment is volna tovább (tkp. V. mellett el), de V. megállította.

A szerkezet jelentése némiképp módosul, a szándékosság árnyalatával bővül. Ebben az esetben az ige már tárgyasan is ragozható: a – f.

A szerkezet már egyáltalán nem fejez ki mozgást: g.

IRODALOM

Csepregi Márta 1998: *Szurguti osztják chrestomathia = Studia Uralo-altaica, Supplementum* 6. Szeged.

ERS = Serebrennikov, B. A. – Buzakova, R. N. – Mosin, M. V. (szerk.) 1993: *Eržan-ruzoñ vaks, Erzjansko–russkij slovar.* Moskva, Russkij jazyk, Digora.

Hasselblatt, Cornelius 1990: Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen. *Veröffentlichungen der Societas Uralo-altaica* 31, Wiesbaden.

Häkkinen, Kaisa 1987: Kontrastiivisesta tutkimuksesta. *Fennistica* 8. Åbo Akademi, Turku, 5–24.

Kiefer Ferenc 1996: Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból. *Magyar Nyelv* 92. 257–268.

MV = Heikki Paasonen: Mordwinische Volskdichtung I–IV. *MSFOu* 77 (1938). 81 (1939). 84 (1941). 91 (1947). V–VI. *MSFOu* 161 (1977). 162 (1977). VII. *MSFOu* 176 (1980). Helsinki.

OM = Brižinskij, A. I. 1994: *Ojmeñ moro.* Saransk, Mordovskoj knižnoj izdat'eľstvas'.

OZ = D'omin, Vašil'ij (ford.) 1994: *Od zavet. Šex'te viškiñet'neñ turtov Bibl'ijan jovñemat.* Kijev.

Pusztay, János 1996: Zu den Verbalpräfixen in den uralischen Sprachen. In: *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére.* Szeged, 257–259.

Pusztay János 1993: Unkarin prefiksilliset verbit ja niitten vastineita suomen kielessä, Suomunkakontut (Suomalais-unkarilaisia kontrastiivisia tutkimuksia). *Specimina Fennica* IV. Szombathely, 15–46.

Rombandeeva, E. I. 1973: *Mansijskij jazyk.* Moskva.

RP = Kutorkin, Andrej 1997: *Raužo palmañ.* Saransk, Mordovskoj knižnoj izdat'eľstvas'.

Širmankina, R. S. 1998: *Fraezologijaň valks. (KemekstavoŹ meàevkseň)*. Saransk, Mordovskoj knižnoj izdatel'stvaš

Sz = *Šatko* 1996/5–6.

Zsirai Mikós 1933: Az obi-ugor igekötők. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből* XXV. kötet. 3. Szám, Budapest, 41–82.

GIBT ES VERBALPRÄFIXE IM ERSÄ-MORDWINISCHEN?

JUDIT MOLNÁR

Zum Kreis der uralischen Sprachen mit Verbalpräfixe gehören die ugrischen Sprachen und einige Sprachen des balto-finnischen Zweigs, z.B. das Estnische. Es kann jedoch auch in anderen Sprachen (z. B. im Selkupischen) ein Tendenz beobachtet werden, der u. U. zur Entstehung eines Präfixsystems führen kann.

Im Mordwinischen gibt es keine Präfixverben, viele Bewegungsverben haben die Fähigkeit gleichzeitig die Handlung und deren Richtung ohne adverbiale Ergänzung auszudrücken: E *lišems* M *lišəms* 'hinausgehen, herauskommen'; E *sovams* M *suvəms* 'hineingehen, hereinkommen'; E *kužems* M *kučəms*; 'hinaufgehen, heraufklettern'; E *valgoms* M *valgəms* 'hinuntergehen, herunterklettern'. Diese Verben können jedoch eine lativische Adverbialergänzung haben, deren Anwesenheit im Satz sowohl syntaktisch, als auch semantisch überflüssig ist: E *lišems ušov* (*ušov* 'hinaus, heraus'); *kužems veřev* (*veřev* 'hinauf, herauf'); *valgoms alov* (*alov* 'hinunter, herunter') usw. Die Existenz solcher Syntagmen halte ich für eine wichtige Voraussetzung für die Entstehung der Präfixverben.

Einige lativische Adverbien rufen eine Bedeutungsänderung hervor, was ebenfalls eine Bedingung des Präfixwerdens ist. Anhand der Belege mit *vakška* + Bewegungsverb stelle ich mir den Vorgang, dessen Endergebnis sogar die Entstehung von Präfixe werden könnte, wie folgt vor:

1. Adverbialkonstruktion: *son jutaš kudonok vakška*. 'Er ging an unserem Haus vorbei.'; *zařar pškadš šumbrači di jutiksel vakška, no varka lotkavtiže*. (ERS 100) 'S. sagte „Guten Tag“ und wollte vorbeigehen, W. hat ihn aber angehalten.'

2. Die Konstruktion verfügt über neue Bedeutungsnuancen und drückt auch die Inventionalität aus. Das Verb kann auch nach der Objektkonjugation flektiert werden: a) *ež kando řenk učaskaš ejde, kudonok vakška jutaš*. (OM 201) 'Das Schicksal hat uns keine Kinder gegeben, das Glück hat um unser Haus einen weiten Bogen gemacht.'

c) *meks ton, aľoša, vakška jutat?* (UP 3/2, 234) 'Warum weichst du mir A., aus?'

d) *beřaň vakška jutazo...* (MV 6/98) 'Das Böse soll um dich einen weiten Bogen machen...'

e) *di toňetřkak valiř, vakška a jutatadiž*. (OM 162) 'Dir wird auch eingeschenkt, du wirst nicht umgegangen/vergessen.'

3. Die Konstruktion drückt gar keine Bewegung aus: f) *šede tov a mežeks tařdevřems šedej, kadik šuvkingak sodi. sonze jalateke a jutasak vakška*. (OM 200) 'Es ist weiter nicht wert sich um diese Sache Sorgen zu machen, S. soll es auch erfahren. Um ihn kommt man sowieso nicht herum.'